

HENRYK DOMAŃSKI, ANTONINA OSTROWSKA

Wstęp

W kolejnej książce, będącej próbą socjologicznej interpretacji zmian w Polsce, rozpatrujemy je z perspektywy międzynarodowej. Geograficzny środek Europy znajduje się w Polsce. Czy tylko geograficzny? Z faktu tego wyciągamy wnioski. Naszym celem jest uchwycenie międzykrajowych prawidłowości – dotyczą one różnych zjawisk z zakresu struktury społecznej, stylu życia i postaw. W analizach tych odwołujemy się do najnowszego zbioru danych, pochodzących z badania Europejski Sondaż Społeczny (ESS). Zrealizowano go na przełomie 2004 i 2005 roku w 24 krajach, według jednolitego schematu, jeżeli chodzi o dobór próby, sposób realizacji i konstrukcję kwestionariusza. Analizami objęliśmy większość, ale nie wszystkie z tych krajów, ponieważ nie wszystkie dane były dostępne, gdy pisaliśmy tę książkę.

Aktualność danych jest ważnym atutem każdego badacza, jednak podstawowym celem analiz socjologicznych jest odkrywanie prawidłowości społecznych. Zresztą szukanie prawidłowości, jest cechą naukowego podejścia. Socjologia, która stosunkowo niedawno wyodrębniła się na mapie nauki, od początku zajmuje się badaniem powtarzalności struktur, zachowań czy norm. Odwołując się do prawidłowości wyjaśniamy np. zakres i mechanizmy kształtowania się ubóstwa, nierówności, czynników stabilności systemu politycznego i akceptacji przez ludzi członków klasy rządzącej. Na przykład z badań wynika, że w nowoczesnych społeczeństwach rynkowych prawidłowością jest udzielanie większego poparcia politykom i władzy przez kategorie o wyższym statusie społecznym, natomiast maleje ono w miarę obniżania się statusu jednostek. Największym poparciem cieszy się klasa rządząca w krajach skandynawskich, a najmniejszym w Polsce i społeczeństwach śródziemnomorskich, takich jak Portugalia i Grecja. Ujmując rzecz krótko: badania porównawcze są podstawowym narzędziem analizy procesów i zjawisk.

O ile orientacja komparatystyczna jest integralnym elementem socjologicznego myślenia, to systematyczne analizy porównawcze realizowane są

stosunkowo niedawno. Wprawdzie prowadzono je już w latach 50. XX w. – jednymi z pierwszych były analizy nad ruchliwością społeczną i hierarchiami prestiżu zawodów – jednak były to tzw. analizy wtórne, opierające się na danych zastanych, uzyskiwanych niezależnie od siebie w ramach różnych projektów. Epoka systematycznych badań porównawczych zaczyna się w latach 70. Są to duże, obejmujące co najmniej kilkanaście krajów, projekty badawcze, realizowane z intencją zapewnienia ścisłej porównywalności, zaczynając od pytań kwestionariusza, przez zasady doboru próby, a kończąc na etapie kodowania danych. Wszystkie dyrektywy dotyczące koncepcji i metodologii wychodzą z jednego ośrodka – istnieje wąski zespół koordynujący badania – a dodatkowym czynnikiem integracji jest centralne finansowanie niektórych przedsięwzięć, związanych z infrastrukturą, logistyką i przygotowaniem danych. Z najbardziej znanych badań porównawczych w naukach społecznych warto wymienić Eurostat, World Values Survey, Luxembourg Income Survey i International Social Survey Program.

Europejski Sondaż Społeczny jest najnowszym przedsięwzięciem z tej serii, realizowanym od 2002 r. w celu monitorowania zmian zachodzących w krajach europejskich w kontekście integracji. Inicjatorem jest Europejska Fundacja Nauki (European Science Foundation), której członkiem jest Polska Akademia Nauk, przy czym strona polska od początku uczestniczyła w przygotowaniu koncepcji tego badania. Szczegółowej charakterystyce ESS poświęcony jest pierwszy rozdział tej książki. W tym miejscu ograniczymy się do stwierdzenia, że jeżeli chodzi o tematykę ESS, to obejmuje ona szeroki zakres zjawisk dotyczących warunków materialnych, stylu życia, wzorów konsumpcji, zachowań zdrowotnych, preferencji politycznych, zaufania do instytucji, aktywności obywatelskiej, a także orientacji i postaw, takich jak przestrzeganie prawa czy tolerancja wobec imigrantów. Drugim elementem wyróżniającym ESS z dotychczasowych przedsięwzięć badawczych jest warsztat metodologiczny i przestrzeganie standardów porównywalności. Wyniki analiz metodologicznych dowodzą, że ESS jest najbardziej zaawansowanym projektem badawczym, jeżeli chodzi o zasady doboru próby, odsetek realizowalności, kontrolę wyników i inne parametry oceny (Kohler 2005). Do realizacji ESS wybierane są najlepsze ośrodki badawcze. W Polsce jest to Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk.

Objęmac rozwój światowej socjologii całościowym spojrzeniem, można stwierdzić, że wzrost udziału analiz porównawczych jest elementem ogólniejszej tendencji, polegającej na zwiększaniu rzetelności pomiaru. Wyniki badań porównawczych stają się w coraz większym stopniu materiałem empirycznym do studiowania różnych aspektów rzeczywistości społecznej

nej i tworzenia teorii, przy czym należy pamiętać, że dotyczy to również wzrastającej roli porównań dokonywanych w perspektywie czasowej. Wyniki tych badań dostarczają materiału do analizy tendencji i zmian, co stanowi podstawę do analizy dynamiki społecznej, będącej w końcu istotą funkcjonowania wszystkiego.

Autorami tej książki są pracownicy Instytutu Filozofii i Socjologii PAN. W ostatnich latach przedstawiliśmy kilka zbiorowych opracowań mających odpowiedzieć na podstawowe pytania dotyczące społeczeństwa polskiego, żeby wymienić ważniejsze: *Elementy nowego ładu* (1997), *Jak żyją Polacy?* (2001) i *Niepokoje polskie* (2004). Próbując zarysować główne kierunki dokonujących się zmian, odwoływaliśmy się do danych z różnych badań porównawczych w tym stopniu, w jakim to było możliwe. W *Niepokojach polskich* po raz pierwszy były to dane Europejskiego Sondażu Społecznego, uzyskane w ramach pierwszej jego edycji, zrealizowanej w 2002–2003 r. W tej książce odwołujemy się do danych z drugiej edycji. Większość zamieszczonych tu tekstów jest rozszerzoną wersją wystąpień na konferencji „Europejski Sondaż Społeczny. Runda 2. Polska w Europie”, zorganizowanej 13 grudnia 2005 r. przez IFiS PAN w celu wstępnej prezentacji wyników ESS.

Prezentowane tu teksty dotyczą bardzo różnych kwestii, niepodporządkowanych jakiegś wyraźniejszej, spajającej je tezie, a ponadto reprezentują one różne perspektywy poznawcze i sposoby uprawiania socjologii. Dobór ich może się wydać czytelnikowi nieco eklektyczny, jednak założenie takiej prezentacji zostało przyjęte przez nas świadomie. Pozwala ono dostrzec wielość i różnorodność możliwych aplikacji, jakie oferuje Europejski Sondaż Społeczny. Prezentowana książka pokazuje, że dane zebrane w badaniu stwarzają pole dla rozmaitych interpretacji; mogą one stanowić zarówno podstawę analiz dla socjologów o orientacji „ilościowej”, jak i ilustrację tez czy inspirację dla podejścia nazywanego „jakościowym”. Poszczególne bloki pytań kwestionariusza otwierają możliwość dokonywania porównań w zakresie sytuacji życiowej respondentów z różnych części Europy, ich opinii i poglądów w rozmaitych kwestiach. Pozwalają rozpatrywać odmienności postaw życiowych i wyznawanych wartości, rozmaitych aspektów jakości życia i konfiguracji spędzania wolnego czasu; analizować funkcjonowanie makro- i mikrosocjalnych instytucji, poszukiwać różnic i podobieństw w strukturze badanych społeczeństw. Międzynarodowy kontekst porównań umożliwi lepszy – bo odniesiony do innych krajów – ogłód społeczeństwa polskiego, jego problemów i zasobów, a tym samym określenie naszego miejsca w Europie. Pokazuje różnorodny wpływ kontekstów społecznych i stymuluje poszukiwanie szerszych prawidłowości w pojawianiu się obserwowanych trendów i zależności.

Na książkę składa się 10 tekstów. Rozpoczyna ją zapowiedziany już tekst Pawła i Franciszka Sztabińskich, którzy w ramach Ośrodka Realizacji Badań Socjologicznych IFIS PAN kierowali realizacją Europejskiego Sondażu Społecznego w Polsce. Przedstawiają oni ideę, metodologię i organizację ESS. Trzy teksty dotyczą rynku pracy i struktury społecznej. Zaczynamy od odpowiedzi na pytanie postawione przez Henryka Domańskiego, jak poziom wykształcenia różnicuje pozycję zawodową. Wykształcenie jest podstawowym wyznacznikiem pozycji zawodowej jednostek, stąd analiza tej zależności dostarcza odpowiedzi dotyczące kluczowego ogniwa stratyfikacji społecznej. Drugim, klasycznym tematem jest zagadnienie homogamii małżeńskiej ze względu na poziom wykształcenia partnerów, które analizują Henryk Domański i Dariusz Przybysz. Analizy homogamii pozwalają identyfikować stopień otwartości struktury społecznej; im wyższy jest stopień zgodności wykształcenia między małżonkami, tym ta otwartość jest mniejsza. Odwołując się do stosunkowo najnowszych danych, przedstawiamy wzory homogamii z punktu widzenia międzykrajowych podobieństw i różnic.

Włodzimierz Pańków i Barbara Gąciarz analizują przemiany zachodzące w sferze stosunków pracy. Interesują ich porównania Polski z innymi krajami europejskimi pod względem stopnia i rodzaju przygotowania do aktywności zawodowej, form zatrudnienia, kwestii bezrobocia, a także form integracji pracowniczej i stopnia demokratyzacji stosunków władzy. Strukturalne uwarunkowania postaw demokratycznych są przedmiotem zainteresowania Kazimierza Słomczyńskiego i Krystyny Janickiej. Porównują oni oceny funkcjonowania demokracji w różnych krajach, zaufanie do instytucji demokratycznych i partycypację społeczną w zależności od pozycji w układzie stratyfikacyjnym.

Dwa z zamieszczonych tekstów za punkt wyjścia analiz przyjmują koncepcję kapitału społecznego. Andrzej Rychard stawia pytanie o jakość tego kapitału w społeczeństwie polskim, siłę sieci społecznych, poziom zaufania i ich związek z instytucjonalnym kształtem rzeczywistości. Natomiast Artur Kościański i Piotr Gliński rozpatrują strukturę społecznego zaangażowania i aktywności obywatelskich jako pochodne wyznawanych wartości i orientacji życiowych w różnych krajach.

Aktywizacja społeczna pacjentów w ich relacjach z lekarzami, zmniejszenie asymetrii władzy we wzajemnych stosunkach i stopień respektowania praw pacjenta w różnych krajach jest przedmiotem rozważań Antoniny Ostrowskiej. Problemy asymetrii w interakcjach międzyludzkich podejmuje także Danuta Duch i Anna Titkow. Przedmiotem ich analizy są nierówności płci będące pochodną podstawowego podziału ról na rodzinę i pracę.

Kolejna kwestia, która przedstawia różnice między poszczególnymi krajami europejskimi – to moralność ekonomiczna. Anna Lewicka-Strzałecka porównuje standardy etyczne poszczególnych aktorów wymiany rynkowej i kulturę moralno-gospodarczą społeczeństw, poszukując w nich elementów specyficznych i wspólnych dla różnych krajów, a także podejmując próbę identyfikacji ich determinant.

Ostatni z tekstów dotyczy problemów, które w języku potocznym doczekały się etykiety uzależnień od mediów komunikacyjnych. Wykorzystując wyniki ESS, Urszula Jarecka przedstawia wzory ustrukturyzowania czasu Europejczyków i jego presję na życie współczesnego człowieka, różnice w sposobach korzystania z nowych technologii komunikacyjnych obserwowalne między krajami i grupami społecznymi, a także antropologiczne konsekwencje poddania się wpływowi nowych technologii.